

М. І. Мелешко,
головний спеціаліст,
Секретаріат Кабінету Міністрів України

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДОЦІЛЬНО ВРАХОВУВАТИ

У статті висвітлено питання щодо державного регулювання, ринкових відносин у світлі здійсненої приватизації, визначено специфічні для неї чинники, механізми та окреслено наслідки приватизації системи хлібозаготівельних підприємств.

Короткий зміст. The article deals with the issue of state regulation of market relations in light of privatization carried out, it identified specific factors, mechanisms, and shows the effects of privatization of grain procurement enterprises.

Ключові слова: приватизація, державна власність, механізми державного регулювання, державний сектор.

Key words: privatization, state ownership, the mechanisms of state regulation, the public sector.

ВСТУП

Система світової ринкової економіки формувалася близько п'ятисот років, упродовж яких створювалися набір правил, інституції і норми поведінки її суб'єктів. Як результат, на початок ХХІ століття склалася виважена інституціональна база, здатна підтримувати і стимулювати розвиток та взаємодію елементів системи, відносин державної власності і механізмів їх регулювання.

У ході реформування процес інституційних перетворень передбачає створення ринкових інституцій на всіх рівнях економіки. Найсуттєвішу роль вони відіграють на макrorівні, бо визначають характер внутрішнього національного ринку і системи в цілому.

Структурні та інституційні перетворення, що відбуваються в розвиненій макросистемі та в тій, що реформується, відрізняються масштабами і системністю. Наприклад, приватизацію у Великобританії не можна назвати масштабним і системозмінюючим перетворенням, хоча вона і здійснювалася на національному рівні. Приватизація в Україні (як і в інших пострадянських державах), навпаки, є масштабним і системозмінюючим перетворенням, яке впливає на економічні й соціальні взаємини в макросистемі. Відтак, особливої ваги набуває економічна політика, яку здійснює держава.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою даної статті є висвітлення питань щодо державного регулювання, ринкових відносин у світлі здійсненої приватизації, визначення специфічних для неї чинників, механізмів; характеристика наслідків приватизації системи хлібозаготівельних підприємств.

РЕЗУЛЬТАТИ

Єдиним суб'єктом власності в Україні до початку 90-х років була держава. Законами тих часів було закріплено, що під час реалізації права власності держава невіддільна від державних органів і навпаки, а підприємства, завдяки оперативному управлінню державною власністю, беруть участь у правових взаєминах із вищими інстанціями, а отже, самі стають державними господарськими органами. Що стосується мети використання майна, то її також визначала держава, тобто вона сама управляла і сама займалася виробництвом, для чого, власне, і створювала підприємства. Отже, можна говорити про об'єднання управління і виробництва в єдине ціле, тобто про монопольне становище державної власності в економіці.

В Україні з початком перехідного періоду державу проголосили антитипом ринку. Централізоване регулювання було кваліфіковане як "тотальне втручання", а приватиза-

ція державного майна стала головним пріоритетом перетворень на макrorівні. Всупереч теорії і практиці управління, які діють у країнах із розвинутою економікою, попри власний та іноземний досвід, державну власність на початку визнали "нічийною". Головним показником функціонування інституцій, які здійснювали регулювання та управління відповідним майном, стали темпи приватизації, які практично унеможлилювали його раціональне використання.

Знайшлося і наукове обґрунтування цієї політики — теорія радикального неолібералізму, яку вже використовували як ідеологічне прикриття неоколоніальної політики у слабо розвинених країнах.

За однією з версій цієї теорії — "шокової терапії", від якої вже відмежувалися відомі класики неоліберального напрямку сучасної економічної політики, у тому числі й лауреати Нобелівської премії — в Україні приватну власність проголосили апіорі й безумовно ефективною, а державну — навпаки. І, всупереч законам економіки щодо обернено пропорційної залежності між собівартістю продукції і розміром виробництва, було взято курс на розвиток малого та середнього бізнесу за рахунок "роздержавлення" і "розукрупнення". Як наслідок, застосувавши цю практику, держава усунулася від управління власним майном на всі приватизаційні роки та постприватизаційні й, намагаючись виростити або знайти ефективного власника, "проїдала" і продовжує "проїдати" кошти, отримані від продажу державного майна.

Хаос, який запанував у економіці країни внаслідок вакууму відповідальності та суттєвих прорахунків у ході реорганізації системи управління, призвів до різкого зниження ефективності більшості підприємств (незалежно від форм власності), а загалом і економіки в цілому. На мікрорівні, попри зниження витрат на соціальну сферу та на зарплату, більшість підприємств стала збитковою, виробничі потужності використовуються не повністю, допущене значне зниження показників продуктивності праці та втрата конкурентоздатності продукції на світовому ринку.

Теорія "невидимої руки" А. Сміта, відповідно до якої ринок спрямовує економіку до ефективності, не спрацювала. Це цілком зрозуміло, адже ідеального ринку в природі не існує. Навіть у країнах зі стабільними ринковими відносинами ринок неодноразово демонстрував, що він не є ідеальним механізмом регулювання економічної діяльності, він не здатний протистояти монополістичним тенденціям, які ущемляють вільну конкуренцію. Ринок не заці-

кавлений у виробництві суспільних благ, непривабливих для приватного виробника товарів і послуг.

Ринковий механізм не може запобігати забрудненню довкілля, він неспроможний забезпечити контроль за виробництвом екологічно чистих товарів. Ринок не забезпечує соціальних гарантій, не в змозі нейтралізувати надмірну диференціацію в розподілі ресурсів та доходів. Дуже часто він породжує неповну і недосконалу інформацію, що підриває здатність до прийняття оптимальних рішень суб'єктами ринкових відносин.

Як свідчить світова практика, є цілий комплекс питань, які неможливо вирішити лише ринковими інструментами. І тут потрібне втручання держави, яка повинна:

- створювати правове поле для вільного розвитку суб'єктів господарювання і контролювати дотримання ними норм законів;

- забезпечувати умови для здорової конкуренції і регулювати ціни на певні види товарів та послуг;

- забезпечувати надходження на ринок необхідного набору товарів та послуг шляхом заповнення економічних ніш у виробництві, які, з огляду на свою неприбутковість, непривабливі для приватного сектора;

- запроваджувати нормативи та обмеження для суб'єктів підприємницької діяльності з метою охорони довкілля;

- забезпечувати зайнятість населення, справедливий розподіл ресурсів і доходів та інші соціальні гарантії;

- допомагати господарюючим суб'єктам адаптуватися до змін ринкової кон'юнктури, створювати сприятливі умови для активізації їхньої виробничої діяльності.

Державні інституції мають бути постачальниками повної та надійної інформації як суспільного товару.

Отже, за умови впливу механізмів державного регулювання на ринок, його позитивні функції забезпечують йому як системі ефективність, а чітка державна політика повинна гарантувати і забезпечувати якість перетворень. Всупереч радикальній неоліберальній доктрині з її принципом "що менше держави, то краще", організація системи державного регулювання і державного підприємництва в країнах світу спростовує догму про неефективність держави в зародку, демонструючи необхідність посилення її ролі та ефективність присутності в економіці сучасного суспільства.

У Сполучених Штатах Америки в державному секторі задіяно близько 40% усього працюючого населення країни. В Україні можна почути твердження, начебто у США немає державного сектора економіки, тому їхній досвід можна використовувати

лише на рівні макроекономічного регулювання основних тенденцій розвитку народного господарства і (в обмежених масштабах) у сфері правового регулювання підприємницької діяльності. Ця теза базується на застарілому уявленні про те, що економіка — лише сфера матеріального виробництва.

В індустріально розвинених країнах основна кількість робочих місць в економіці створюється у сфері послуг, освіти, науки, охорони здоров'я та в соціальній сфері, тому значення державного сектора, навіть у США, зростає.

Функціонування зазначених структур фінансується з державного бюджету, а всі вони перебувають у прямому адміністративному підпорядкуванні органів державного управління різних рівнів (федерального, штату, місцевого).

Серед елементів державного регулювання ринку США важливу роль відіграє програмування економіки шляхом розроблення та реалізації як загальнонаціональних, так і регіональних програм. Тут широко використовуються система державних замовлень, фіскальна політика.

Механізм регулювання ринку США вважається найбільш опрацьованим, оскільки ні пряме, ні опосередковане втручання держави не спричиняє небажаної деформації основ змішаної економіки.

Важливе значення для України має також досвід державного регулювання економіки у Франції — країні унітарного типу із значною часткою державного сектора, сформованого в результаті трьох етапів націоналізації (1936, 1945, 1982 років). За умови впливу держави на економіку слід звернути увагу на: участь у виробництві, структурну політику, протекціонізм, регулювання фінансової сфери, регулювання трудових відносин, державне регулювання.

У Франції державні підприємства поділяють на дві групи: перша — адміністративні установи (як правило, вони діють у сфері природних монополій), що підлягають фінансово-економічному і технічному контролю з боку держави; друга — акціонерні компанії (промислові підприємства комерційного сектора, великі банки тощо), де основна частка належить державі, що дає можливість здійснювати контроль за їх функціонуванням.

За формами і методами державного втручання усім країнам із розвиненою економікою притаманний трирівневий механізм як сукупність форм і методів державного регулювання.

Стихийно ринкове регулювання почало формуватися ще в XVI—XVII століттях — в період зародження капіталістичних відносин у Західній Європі (передусім у Нідер-

ландах та Великобританії), і повністю сформувалося у цих країнах та США у 50—60-ті роки XIX століття. Найважливішим регулятором ринкових відносин була ринкова ціна. Зміна цін відбувалася залежно від витрат на виробництво і співвідношення попиту на товар та його пропозиції.

Корпоративне регулювання сформувалося за 20—25 років до початку Першої світової війни. Потужні корпорації, які виникли на той час, зосереджуючи у своїх руках велику або навіть переважну частину виробництва того чи іншого товару, отримали можливість цілеспрямовано впливати на ціни й на обсяги виробництва і збуту відповідних товарів. Для малих фірм ціна була зовнішнім регулятором їх виробництва і збуту, на який вони не могли впливати і до якого мусили пристосовуватися.

Державне регулювання виникло після найглибшої в історії капіталізму кризи 1929—1933 років (так званої Великої депресії), і особливо — після Другої світової війни. Криза засвідчила, що тодішній дворівневий господарський механізм не був здатним забезпечувати стабільне становище і розвиток капіталістичної економіки, а отже, і суспільства в цілому. Очевидно, що без різкого посилення економічної ролі держави традиційний капіталізм не має майбутнього.

Порівнявши організацію господарського механізму у трьох "центрах сили" сучасного капіталізму (США, Західна Європа, Японія), можна констатувати, що на першому і другому рівнях розбіжності між ними невеликі. Це цілком закономірно, адже саме на цих рівнях найповніше проявляється сутність капіталізму як соціально-економічної системи, рушієм розвитку якої є збільшення прибутку та ринкова конкуренція. Третій рівень проявляється в Західній Європі, порівняно зі США та Японією. Тут можна сказати про ті аспекти державного впливу, які стосуються соціальної політики держав.

Що стосується моделей державного регулювання, то у США переважають податково-бюджетні методи при невеликих розмірах державної власності. Для Західної Європи характерне поєднання вагомій частки державних витрат у ВВП за наявності (особливо в 50—80-х роках минулого століття) значного державного сектора, насамперед у фінансовій сфері та галузі інфраструктури. У Японії, за відносно невеликою часткою бюджетних витрат у ВВП і незначних розмірів державного сектора, сформувалася унікальна система взаємодії державних органів і найбільших корпорацій, що сприяє ре-

алізації стратегічних цілей в економіці.

У сучасному світі внутрішнє економічне життя і зовнішньоекономічні аспекти державного регулювання розглядаються комплексно, у нерозривній єдності й з урахуванням того, що в Європейському союзі вже усталелися форми наднаціонального державного регулювання. Отже, можна вже говорити про запровадження чотирирівневого механізму регулювання у країнах ЄС.

Головне дискусійне питання у країнах зі змішаною економікою — це питання про оптимальний обсяг державного сектора. Прибічники ідеї його скорочення скептично оцінюють здатність урядів розв'язувати соціальні та економічні проблеми внаслідок низки їхніх невдач. Вони вимагають обмеження кількості державних чиновників, оскільки, на їхню думку, роздутий держпарат підриває економічні і політичні свободи. Інші, такі як гарвардський економіст Д. Гелбрейт, вважають державний сектор відносно невеликим, а Дж. Стігліц констатує, що масштаби діяльності уряду сьогодні значно більші, ніж півстоліття тому.

Дискусійним залишається питання про роль держави у виробництві. Приміром, чи можуть приватні фірми краще забезпечити людей тими послугами, які сьогодні надає держава? Що стосується питання державного контролю над виробництвом, то воно не спричиняє особливої полеміки навіть у США. За словами Дж. Стігліца, найпоширенішим аргументом на користь державного контролю за виробництвом товарів індивідуального споживання є те, що приватні фірми прагнуть максимізувати доходи власників, а не багатство нації.

Державний сектор часто звинувачують у неефективності, проте це не зовсім справедливо. Державна власність часто зосереджена в тих секторах економіки, які з різних причин малорентабельні, навіть збиткові, непривабливі для приватного капіталу, чим значною мірою пояснюється, чому державні підприємства найчастіше менш ефективні, ніж приватні.

Щодо розв'язання проблем ефективності державних підприємств, то країни з розвиненою ринковою економікою нагромадили тут великий досвід. Загальною тенденцією стало посилення підприємницької діяльності держави не в "чистих" формах, тобто заснованих лише на державній власності, а в змішаних, корпоративних. Отже, йде мова про інтеграційну форму механізмів державного регулювання завдяки володінню держчасткою у підприємствах зі змішаною формою власності.

Держава, беручи корпоративну участь у підприємстві, об'єднуючи державну і приватну власність, дає можливість нівелювати мінуси кожної із них і посилювати їх переваги. Державний капітал, інтегруючись із приватним, набуває значної гнучкості й мобільності, а приватний — стає менш ризикованим, стабільнішим і прогнозованішим. Нині найбільші компанії світу — це підприємства зі змішаною формою власності.

Отже, можна констатувати, що динаміка нагромадження капіталу не послаблюється автоматично в результаті присутності держави у власності підприємства, проте, як свідчить досвід країн із перехідною економікою, не так форма власності, як характер управління підприємствами і наявність конкурентного середовища визначають рівень їх економічної ефективності й темпи зростання виробництва.

У Китаї конкуренція важливіша для успішного економічного розвитку, ніж зміна форм власності, і з 1992 року там було взято курс на створення змішаної форми власності, за якої суспільна власність і далі відіграватиме домінуючу роль і єдиним реальним виходом для нерентабельних виробництв вважається акціонування державної власності, залучення іноземного капіталу, злиття з успішними державними підприємствами. Китай розширив сферу конкуренції без приватизації державних підприємств, завдяки створенню нових приватних підприємств за умови поступової чи одномоментної лібералізації і м'якого демонтажу директивного регулювання зі збереженням за державою основних фінансових важелів.

Аналізуючи проблеми державного регулювання економікою України, слід брати до уваги проблеми інституціоналізації приватної власності. Передача прав власності — це лише початок реформ. Інститут приватної власності забезпечує можливість відносної свободи у прийнятті економічних рішень господарськими суб'єктами, визначає їх обов'язки і відповідальність, стимулює зниження витрат і раціональніше використання ресурсів. Проте за результатами нашого дослідження можна стверджувати, що спроба створити його завдяки лише перерозподілу власності ще ніде не призводила до ефективного результату, адже інститут приватної власності формується еволюційним шляхом за умови розвитку конкурентного середовища.

Слід навести один з прикладів державного втручання в економіку завдяки перерозподілу власності, а не еволюційним шляхом, за умови розвитку конкурентного середовища. Цей приклад — Державна акціо-

нерна компанія "Хліб України". Вона заснована постановою Кабінету Міністрів України від 22 серпня 1996 року № 1000 і є правонаступницею Головного управління по хлібопродуктах та Головного управління комбікормової промисловості Мінсільгосппроду [2].

До Державного комітету України по хлібопродуктах у 1993 р. входило 25 обласних виробничих управлінь хлібопродуктів, 11 підприємств Укрмакаронпрому, 256 підприємств Укрхлібопрому, 25 обласних управлінь хлібопекарської промисловості, а всього — 931 підприємство, з яких 388 до 1993 р. були приватизовані. У підпорядкуванні Мінсільгосппроду залишилося 543 підприємства, які як структурні підрозділи перебували у складі Головного управління по хлібопродуктах та Головного управління комбікормової промисловості.

У 1996 р. уряд затвердив Статут Державної акціонерної компанії "Хліб України" (далі — Компанія), однак належним чином статутний фонд не було сформовано, тому Кабінет Міністрів України змінив умови формування статутного фонду Компанії шляхом передачі Міністерством агропромислового комплексу до статутного фонду ДАК "Хліб України" 100 державних підприємств, на базі майна яких були створені дочірні підприємства [3].

Рішеннями Кабінету Міністрів України у 1998 та 1999 рр. із складу ДАК "Хліб України" виділено та передано до сфери управління Держкомрезерву 28 підприємств, у тому числі 8 хлібних баз, 19 комбінатів хлібопродуктів та один елеватор.

У 2001 р. рішенням Уряду затверджено нову редакцію Статуту Компанії, що дало змогу зареєструвати емісію акцій ДАК "Хліб України" до розміру статутного фонду на суму 1,4 млрд гривень, визначеного за результатами експертної оцінки станом на 1 квітня 2000 р.

За даними ДАК "Хліб України", розмір Статутного фонду Компанії станом на 1 червня ц. р. становить лише 576,1 млн гривень, що в 2,4 рази менше, ніж визначено Кабінетом Міністрів України. Рішення уряду з цього питання не приймалося.

Засновником і акціонером Компанії є держава в особі Кабінету Міністрів України.

Виробничі потужності Компанії дають можливість одночасно зберігати до 3 млн тонн зернових та олійних культур, щорічно виробляти 1,5 млн тонн борошна, 106 тис. тонн різноманітних круп, 1,3 млн тонн розсіпчастих комбікормів, питома вага цих потужностей у системі хлібопродуктів становить: із зберігання — 12,2, виробництва борошна — 15, різноманітних круп — 10,7, розсіпчастих комбікормів — 19 %.

Аналіз результатів фінансово-господарської діяльності свідчить про те, що ДАК "Хліб України" нині перебуває у складному фінансовому стані, оскільки сільськогосподарські товаровиробники не розраховувалися за надані їм Компанією у 1997—2000 р. пально-мастильні матеріали та мінеральні добрива (461,4 млн гривень), отримані у постачальників і відвантажені сільськогосподарським товаровиробникам відповідно до урядових рішень. Саме це призвело до фінансової кризи ДАК "Хліб України" та окремих її дочірніх підприємств.

Урядом було прийнято ряд рішень щодо поліпшення фінансового стану Компанії. Зокрема такі, що стосувалися при проведенні досудової санації (2001 р.), заходів з фінансового оздоровлення ДАК "Хліб України" (2002 р.) та реструктуризації ДАК "Хліб України" (2002 р.), але ці розпорядження були скасовані у 2005 р.

За інформацією ДАК "Хліб України", станом на 1 квітня 2010 р. загальна кредиторська заборгованість досягла 670 млн гривень, у тому числі: державним кредиторам — 429,3 млн гривень (64 % загального боргу), недержавним — 240,7 млн гривень (36 % загального боргу). Загальна сума боргу перед кредиторами в 1,4 рази перевищує суму обігових коштів та дебіторську заборгованість, яка, за даними бухгалтерського обліку, становить 495 млн гривень. За даними Компанії, реальна до стягнення сума дебіторської заборгованості становить лише 65 млн гривень. Отже, кредиторська заборгованість перевищує дебіторську більш ніж у 10 разів та у 1,2 рази — загальну вартість майна Компанії.

Крім того, за даними Мінагрополітики, є наявний борг Компанії у сумі 307,1 млн гривень за кредити, надані Мінсільгосппроду у 1993—1996 р. під державні гарантії для закупівлі в США кукурудзи та соєвого шроту за програмою PL-480, які не відображені у балансі Компанії, тобто загальна сума боргу досягла вже 1,2 млрд гривень.

За 2009 р. господарська діяльність ДАК "Хліб України" була ефективною — прибуток становив майже 400 млн гривень., зважаючи на це, можна зробити висновок, що державні втручання в економіку завдяки перерозподілу власності, а не еволюційним шляхом за умови розвитку конкурентного середовища на той час, не дало бажаних результатів. Нині розвиток конкурентного середовища складається так, що держава спільно з керівництвом Компанії повинна втрутитись у діяльність останньої шляхом реструктуризації боргів та утворення державного підприємства на базі частини її під-

приємств "Зерно України" з вертикально інтегрованою системою управління, бюджетного фінансування, чіткого контролю за витратами коштів тощо [1; 4; 5; 6].

Внаслідок відсутності сприятливого інвестиційного клімату, ефективних платоспроможних структур, незадовільного фінансового стану об'єктів виникають труднощі з приватизацією великих державних підприємств. Незважаючи на те, що багато підприємств уже приватизовано, приватна власність не стала стабільним і вагомим соціально-економічним явищем в економіці країни і не може відігравати головної ролі у глобальних економічних процесах, тобто розв'язувати невідкладні соціальні проблеми. Отже, державні підприємства і підприємства із змішаною формою власності ще довго матимуть велику питому вагу в загальній чисельності підприємств, а держава повинна нести на собі тягар підприємництва і вирішувати питання підвищення ефективності управління своєю власністю.

В Україні ще до нинішнього часу побутує невизначеність щодо концептуальних уявлень про те, які підприємства слід зараховувати до державного сектора. В країнах зі змішаною економікою переплетення державного та приватного капіталів інколи набуває таких форм, що приналежність до державного чи приватного сектора визначається за рівнем впливу держави на їхню діяльність. Проте, підприємства слід вважати державними лише тоді, коли вони повністю належать державі або коли держава володіє контрольним чи блокуючим пакетом акцій. В українському ж законодавстві немає точного визначення, за наявності якої державної частки в підприємстві воно може вважатися державним. Висновок один — ця проблема потребує узгодженого державного рішення з урахуванням світового і вітчизняного досвіду.

ВИСНОВКИ

Очевидно, нам слід відмовитися від негативного уявлення про державу як про надбудову над економікою самостійних суб'єктів та унікати стереотипних для країн пострадянського простору помилок, коли до уваги не беруть кінцевих цілей, враховують висновки лише зовнішніх експертів, бездумно і необгрунтовано змішують багато різних управлінських стилів, а занадто масштабні дії розпочинаються одночасно на багатьох напрямках за відсутності добре підготовлених кадрів.

1. Під час удосконалення механізмів державного регулювання пріоритетними напрямками мають

стати макроекономічне планування і довгострокові програми модернізації національної економіки, орієнтовані на створення сприятливих умов для розширення виробництва, забезпечення суспільних потреб і соціальних гарантій.

2. Зважений диференційований підхід до вирішення питань інвестування та реінвестування, банкрутства і санації, податкового тиску і дивідендної політики на забезпечення умов для його ефективного функціонування з урахуванням напряму розвитку окремих областей, регіонів, підприємств, важливості того чи іншого об'єкта для економіки країни.

3. Важливе значення має координація діяльності усіх владних структур держави, спрямована на досягнення єдиних, чітко сформульованих цілей.

4. Державне регулювання економіки залежить від того, еволюційним чи революційним шляхом здійснюються зміни, тому державний сектор України потребує як нових методів державного регулювання, так і нових підходів до оцінки його ефективності з огляду на соціально-економічну ефективність функціонування макросистеми в цілому. Важливу роль у державному регулюванні повинна відігравати ринкова самоорганізація та саморегулювання, проте повний демонтаж системи державного регулювання економіки і дискредитація інститутів державної влади — не менш небезпечний процес, ніж повне знищення інституту приватної власності за радянських часів.

Література:

1. Закон України "Про зерно та ринок зерна України" від 4 липня 2002 р. №37 — IV. Ст. 10, 78, 79.
2. Постанова Кабінету Міністрів України від 22 серпня 1996 року №1000 "Про утворення Державної акціонерної компанії "Хліб України".
3. Постанова Кабінету Міністрів України від 12 листопада 1996 р. №1375 "Про затвердження Статуту Державної акціонерної компанії "Хліб України".
4. Постанова Кабінету Міністрів України від 27 січня 2010 р. №99 "Про затвердження Порядку проведення конкурсу з визначення державного агента із забезпечення експорту та імпорту зерна і продуктів його переробки".
5. Мелешко М.І. Ринок зерна України: стан, проблеми, перспектива / М. І. Мелешко // Економіка та держава. — 2009. — № 5. — С. 72—74.
6. Мелешко М.І. Зовнішньоекономічна діяльність суб'єктів ринку зерна / М.І. Мелешко // Економіка та держава. — 2009. — № 11. — С. 173—177.

Стаття надійшла до редакції 05.08.2010 р.